

Pražák, Richard

Rané osvícenství v českých zemích a v Uhrách a osvícenská fáze českého národního obrození

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1985, vol. 34, iss. C32, pp. [111]-118

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102465>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RICHARD PRAŽÁK

RANÉ OSVÍCENSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH A V UHRÁCH A OSVÍCENSKÁ FÁZE NÁRODNÍHO OBROZENÍ

Osvícenství lze chápat jako obecný ideově politický a filozofický proud, reagující po rozšíření obecné krize feudalismu v 17. století na potřebu zásadních společenských přeměn a získávající v evropské ideologii dominantní postavení v 18. století, ale také v něm možno spatřovat ideového původce a iniciátora mohutného vědeckého rozmachu 17. a 18. století, který vedl k neobyčejnému rozvoji přírodních, exaktních i humanitních věd v souvislosti s rozvíjejícím se procesem přechodu od feudalismu ke kapitalismu a vznikem nové industriální společnosti. Z prvního hlediska lze v evropských poměrech rozeznat tři hlavní typy osvícenské ideologie, které lze s jistým zjednodušením označit za 1. jako typ voltairský, v němž jde o prosazení osvícenských myšlenek uvnitř feudální vládnoucí třídy za pomoci idejí osvícenského absolutismu, za 2. jako typ rousseauovský, v němž jde o prosazení osvícenských myšlenek v prostředí buržoazním, za 3. jako typ muratoriovský, v němž jde o osvícenské reformní snahy uvnitř vládnoucích církví.¹

Pro vývoj českého národního hnutí a vznik českého národního obrození je příznačný typ třetí, vyvíjející se ve spojitosti s reformním katolicismem. Se zřetelem k významu osvícenského absolutismu pro český národní vývoj je pro něj důležitý také typ první, třebaže v českých poměrech je rozvoj osvícenství spjat do značné míry také s rozmachem feudálního stavovského zemského patriotismu, který podobně jako v Uhrách nepostrádá pokrokové rysy a má pozitivní význam pro rozvoj českého národního hnutí. Teprve v závěru osvícenské epochy se prosazuje v českém prostředí i typ druhý, příznačný kromě jiného i pro pozdně osvícenské ideje, přiblížené představám utopického socialismu, jak je představuje v českých zemích zejména Bernard Bolzano. I když viděno celistvě převládá v ideovém vývoji čes-

¹ Srov. k tomu Richard Pražák, *K světónázorovému profilu Josefa Dobrovského*, Sborník k 150. výročí úmrtí Josefa Dobrovského, Brno 1980, 7. Viz též německou verzi *Zur Problematik der Aufklärung und der Anfänge der sogenannten nationalen Wiedergeburt in Mitteleuropa (Zum weltanschaulichen Profil Dobrovskýs), Sprache und Volk im 18. Jh.*, Frankfurt am Main—Bern 1933, 125.

kého osvícenství typ první a třetí, celkové vyústění českého osvícenství v podporu procesu českého národního obrození znamená, že osvícenství napomáhalo v českém prostředí vytváření novodobého národního hnutí ve směru buržoazního vývoje, a tedy v souladu s tím typem osvícenské ideologie, který představoval rousseauovský typ osvícenství.

Rozvoj osvícenství v českých zemích byl nepříznivě ovlivněn faktem, že se staly klasickou oblastí násilné protireformace, uplatňované zde habsburskou vládou po porážce českého stavovského povstání v bitvě na Bílé Hoře (8. listopadu 1620). Přes tento negativní moment ideově politický však české země postupovaly rychleji než mnohé jiné oblasti střední Evropy na cestě hospodářského a průmyslového rozvoje, na čemž měla svůj podíl i osvícenská věda, která tento rozvoj podporovala i urychlovala, a stala se důležitým faktorem celkového společensko-hospodářského vývoje českých zemí, který pozitivně ovlivnil i počátky českého národního obrození.

Vlastnímu rozmachu osvícenství v českých zemích předcházelo raně osvícenské období, které zahrnuje poměrně dlouhý časový úsek od poloviny 17. století do 40. let 18. století. V tomto období bránilo podstatněji proniknutí osvícenských myšlenek do českých zemí zejména dominantní postavení feudálního velkostatku a dočasné znovuupevnění nevolnického systému a s tím spojená nadvláda sil, bránících rozvoji progresivních tendencí ekonomického vývoje. Situace v jednotlivých oblastech monarchie nebyla však stejná; především ve sféře politické byl např. podstatný rozdíl mezi českými zeměmi a Uhrami, kde až do počátku 18. století byl svobodnější duchovní vývoj zajištěn protihabsburskými stavovskými povstáními až do porážky povstání Ference Rákócziho II. v roce 1711. Přes tuto porážku si uchovala uherská šlechta i nadále privilegovanější postavení než šlechta česká, dokázala si udržet zvláštní uherskou ústavu i župní systém jako záruky autonomního vývoje. Tento rozdíl se prohloubil i v dalším období, zejména na počátku vlády Marie Terezie, kdy neustále opoziční uherská šlechta poskytla mladé císařovně pomoc v rozhodující chvíli, kdy se jednalo ve válce o rakouské dědictví, o bytí či nebytí monarchie, a dosáhla za to dalšího uznání zásady nezdanitelnosti uherské šlechty, a naopak české stavy se přiklonily k jejím odpůrcům a svůj dluh zaplatily plně až v roce 1749, kdy byly zrušeny nejvyšší orgány českého a rakouského státu a nastoupena cesta centralizace dědičných zemí.² Pozdější pokusy vídeňského dvora o likvidaci nezávislého postavení Uher a zejména o zdanění uherské šlechty se nesetkaly s úspěchem, což přimělo Habsburky přijmout politiku preference hospodářského rozvoje dědičných zemí. Za svobodnější politický vývoj platily tak Uhry hospodářskou zaostalostí, naopak hospodářský rozmach českých zemí byl zaplacen ztrátou všech zbytků jejich politické suverenity.

Všechny tyto skutečnosti výrazně ovlivnily i vývoj raného osvícenství v českých zemích a v Uhrách. Volnější přístup měly raně osvícenské myšlenky do Uher a zejména do Sedmihradska, jež stálo po celou dobu proti-

² Viz např. Milan Š m e r d a, *Uhři na korunovaci Marie Terezie v Praze v r. 1743. K otázce národního vědomí feudální společnosti*. Slovanský přehled 60/1974, č. 1, 33—43.

habsburských stavovských povstání uherské šlechty v čele protihabsburského odboje. V této době vznikla v Sedmihradsku teorie tzv. transylvanismu, hlásající potřebu samostatného Sedmihradska jako protiváhy habsburského absolutismu ve východní části střední Evropy. Základy této koncepce položili již István Bocskai a Gábor Bethlen, počítající ve svém odboji proti Habsburkům i s podporou českých stavů, a v 2. polovině 17. století vedl transylvanismus i k úsilí o recepci raně osvícenských idejí v Uhrách a v Sedmihradsku, ať už se jednalo o anglický puritanismus, francouzský kartesianismus a gallikanismus či holandský coccejanismus.³ Stoupencem Descartesovým a Coccejanovým byl i přední ideolog transylvanismu Miklós Bethlen; jeho důraz na náboženskou snášenlivost převzal i Ferenc Rákóczi II., stoupenec jansenismu.

Jestliže na uherské straně bylo již od poloviny 17. století hlavním střediskem raně osvícenských snah Sedmihradsko, které skýtalo určitou záruku politické nezávislosti i Uhrám, v českých zemích, spoutaných v té době pevně habsburským absolutismem, takové centrum chybělo. Představitelé protihabsburského odboje žili v emigraci a nejproslulejší český emigrant Jan Ámos Komenský strávil část svého života v letech 1650–1654 v Šarišském Potoku, kde patřil svými pansofickými snahami i úsilím o modernizaci a demokratizaci školské soustavy k průkopníkům raně osvícenských idejí. V osobě Jánose Csere Apáczaiho a dalších měl vliv na rozvoj maďarské pedagogiky a ovlivnil také tvárnost prvního raně osvícenského centra na území dnešního Slovenska, tzv. prešovské filosofické školy. Z děl, která napsal Komenský v Uhrách, třeba připomenout kromě světoznámého pedagogického díla *Orbis pictus* zejména jeho pamětní spis *Genitis Felicitas*, který vznikl na jaře 1654, a kde Jiřímu Rákóczimu II. doporučoval, aby se pokusil vybudovat v Uhrách maďarský národní stát. Předpokladem k tomu měla být podle Komenského široká demokratizace sociálních poměrů, v jejímž rámci navrhoval Komenský dokonce zrušit nevolnictví v Uhrách, tedy o mnoho let dříve než francouzský osvícenec Montesquieu za své cesty do Uher v roce 1729.⁴

Z raně osvícenských osobností uherských měl k českým zemím nejbliže

³ Z rozsáhlé literatury srov. např. Béla Zolnai, *A galikanizmus magyarországi viszhangja* (Ohlas gallikanismu v Uhrách), Budapest 1935; Béla Köpéczi, *Kartézianus politikai eszmék Magyarországon és Erdélyben a 17. század elején* (Kartézianuské politické ideje v Uhrách a v Sedmihradsku v 17. a na počátku 18. století), *Irodalomtörténeti Közlemények* 79/1975, č. 4, 417–432; Mihály Tarnóc, *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában* (Kultura Sedmihradska v době Gábora Bethlena a dvou Jiří Rákócziů), Budapest 1978, aj. Pro vývoj v 18. století srov. Domokos Kosáry, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (Kultura v Uhrách 18. století), Budapest 1980.

⁴ Z literatury o Komenském vztahu k Uhrám srov. zvláště Lajos Rácz, *Comenius Sárospatakon* (Komenský v Šarišském Potoku), Budapest 1931; Endre Kovács, *Comenius Magyarországon* (Komenský v Uhrách), Budapest 1962; a František Karšai, *Komenský a Slovensko*, Bratislava 1970. Bibliografii maďarské literatury o Komenském soustavně vydává József Bakos, *A magyar Komenský — irodalom I*, Budapest 1952, *II*, Sárospatak 1957, *III*, Eger 1959, *IV*, Eger 1961, *V*, Eger 1963, *VI*, Eger 1971. (Od 2. svazku s názvem *A magyar Comenius — irodalom*.) Viz též Richard Pražák, *Komenský und die Ungarn*, *Acta Comeniana*, *Revue Internationale des Études Comeniologiques* 4/2 (XXVIII/2), Praha 1979, 441–477.

Ferenc Rákóczi II. Chtěl bych tu zdůraznit nepřilíš známou skutečnost, že protihabsburské stanovisko pomáhali v Rákóczim formovat v rozporu se záměry Kollonichovými za jeho studií v Jindřichově Hradci v letech 1688—1690 již tamní jezuité, využívající k tomu přechodného ochlazení vztahů mezi vídeňským dvorem a římským papežem.⁵ Právě uprostřed jezuitského řádu, který byl hlavní oporou násilné protireformační politiky Habsburků v českých zemích, se vytvořila uprostřed 17. století česká vlastenecká skupina v čele s Bohuslavem Balbínem, která měla úzký zájem o spolupráci s Uhrami. Historik Balbín, jehož koncepce českých národních dějin podstatně ovlivnila národně uvědomělé české osvícenské dějepisceví na počátku českého národního obrození, se opíral ve značné míře o znalost děl uherských humanistů, pozdních i raných, o Forgáche, Istvánffyho, Duditha i Bonfiniho, a byl si vždy vědom úzké spojitosti českých a uherských dějin. Tento rys po něm převzala nejen česká osvícenská historiografie 18. století, ale dokonce ještě i František Palacký. K všestranné znalosti uherských poměrů přispěl pravděpodobně i osobní Balbínův pobyt v Uhrách a jeho obdiv k větší duchovní svobodě Maďarů a národnímu vlasteneckému rázu maďarského katolicismu.⁶ Balbín byl v literárním styku také s uherským jezuitou Jánosem Nádasim, jehož díla *Annus Cristi Crucifixi* a *Diurnum divini amoris* přeložil v letech 1660—1661 do češtiny Balbínův řádový druh a významný český barokní básník Fridrich Bridel.⁷ Třebaže Balbín je typickou postavou barokního katolicismu, jeho historický význam pro českou národní kulturu objevili až čeští osvícenci František Martin Pelcl a Rafael Ungar vydáním Balbínových hlavních děl *Dissertatio apologetica pro lingua slavica, praecipue bohemia* (1775) a *Bohemia docta* (1780). Z hlediska vývoje raného osvícenství je důležitý zejména Balbínův zřetel k náboženské toleranci. Oceňoval nejen díla Jana Ámose Komenského, ale i nejvýznamnější historický spis české pobělohorské emigrace, dílo Pavla Stránského *O státě českém* (1634), s nímž Balbína seznámil osobní lékař Ferdinanda III. a Leopolda I., Balbínův přítel Jan Marek Marci z Kronlandu, přední osobnost raného osvícenství v českých zemích.⁸

⁵ V této souvislosti nemohu souhlasit s některými závěry jinak velmi cenné studie László Szörényiho, *Rákóczi csehországi tanulóévei* (Česká studijní léta Rákóczih), *Rákóczi tanulmányok*, Budapest 1980, 291—315, kde autor nedoceňuje vlastenecké české protihabsburské tradice na jindřichohradeckém jezuitském kolégiu, jež tu pomáhal budovat v letech 1655—1660 jako profesor tohoto kolégia i významný český vlastenec Bohuslav Balbín, který tu např. složil v duchu tradic jezuitského divadla i divadelní hry o českých světcích sv. Ludmile a sv. Vojtěchovi. Balbínovo odstranění z Jindřichova Hradce a zákaz výuky na jezuitských učilištích z roku 1661 souvisel s jeho kritikou díla rakouského jezuitského provincionála Jana Bucelliniho v Balbínově předmluvě Bucelliniho knihy *Auxilia poetices seu Epitheta Bucellini* z roku 1659. Srov. k tomu např. Jan Muk, *Jindřichův Hradec v životě a díle Bohuslava Balbína*, Zvláštní otisk z Ohlasu od Nežárky 95/1935, 23 n.

⁶ Srov. Richard Pražák, *Neologická hnutí a předpoklady tzv. národního obrození u Čechů, Slovaků a Maďarů z hlediska vývoje jejich vzájemných vztahů, Otázky dějin střední a východní Evropy (Europae centralis atque orientalis Studia historica)* I, Brno 1971, 171—173.

⁷ Viz Antonín Škarka, *Fridrich Bridel nový a neznámý*, Praha 1969, 118 až 143 (kapitola *Překlady z Jana Nádasiho*).

⁸ Srov. k tomu např. Milada Blekastad, *Comenius*, Oslo—Praha 1969, 612, a Jan Muk, l. c., 32. Viz též Alexander Sergejevič Mylnikov, *Vznik národně*

Nehodlám zde rozebírat významné místo Markovo v rozvoji soudobé vědy a raně osvícenských idejí, stačí, když připomenu, že proslulá slova zakladatele empirismu Johna Locka: „Nihil est in intellectu, quod non prius fuerat in sensu“ z roku 1690, vyřkl již v roce 1662 Jan Marek Marci z Kronlandu, když prohlásil: „Nihil enim in intellectu, cuius notitia non fuit sensu.“⁹

V této studii se nelze blíže zabývat rozvojem raně osvícenské ideologie v českých zemích, chtěl bych tu jen zdůraznit, že poměrně příznivá situace pro její pronikání do českého prostředí v prvních desetiletích po uzavření Vestfalského míru netrvala dlouho, a že upevnění feudálně nevolnického zřízení po roce 1680 a protireformační ideologický monopol jezuitského řádu, který vyvrcholil kanonizací nejuctívanějšího protireformačního českého světce Jana Nepomuckého v roce 1729, postavily silnou hráz pronikání osvícenské ideologie do českého prostředí. Přesto, zejména v kruzích vyšší české šlechty, se setkáváme již od konce 17. století se zájmem o raně osvícenské ideje, jak to dokládá např. známý příklad českého barokního mecenáše hraběte Františka Antonína Šporka a jeho proslulý spor s jezuitu v první třetině 18. století.¹⁰

Zamýšlíme-li se nad genezi českého národního obrození z hlediska rozšíření osvětenství v českých zemích, nelze tu nevidět rovněž významnou roli osvícenského absolutismu v habsburské monarchii. Kromě podpory průmyslového podnikání a úsilí o zlepšení situace poddaných, nejdůležitějších poplatníků monarchie, měli Marie Terezie a Josef II. zájem také o lepší komunikaci státních úřadů s různojazyčným obyvatelstvem a podporovali proto také rozvoj živých jazyků monarchie, mezi nimi i češtiny.¹¹ Odtud vyplynul rovněž důraz na lidovýchovnou osvícenskou popularizační činnost, zvláště v období josefínském.

Ke zvláštnostem procesu osvětenství v habsburské monarchii náleží i skutečnost, že osvícenská ideologie nebyla bezprostředně limitována národním původem jejich nositelů, i když univerzálně platné výsledky osvětenské činnosti vykazují v jednotlivých oblastech monarchie specifické národní rysy. Např. Gelasius Dobner, Mikuláš Adaukt Voigt a Ignác Born, přestože jejich mateřštinou byla němčina, se podíleli významnou měrou na vzniku české národní osvícenské vědy i českého národního hnutí. Podobně němečtí vědci Johann Christian Engel, Ignác Aurélius Fessler a další, podpořili rozmach národně orientované maďarské vědy a kultury, moravský Čech Valentin Zlobický se podílel na rozvoji rakouského osvětenství stejně jako jeho známější a proslulejší německý krajan Josef Sonnenfels, který se narodil v jihomoravském Mikulově.

osvícenské ideologie v českých zemích 18. století, Praha 1974, 80—87, a Josef Válek a, *Manýrismus a baroko v české kultuře 17. a 1. pol. 18. století*, Studia comeniana et historica, č. 19, roč. VIII/1978, Uherský Brod 1978, 166—174.

⁹ Viz Josef Haubelt, *Česká věda v manufakturním období vývoje kapitalismu*, Hospodářské dějiny 3/1979, 110.

¹⁰ Srov. k tomu nověji Josef Hanzal, *F. A. Špork a počátky osvětenství v Čechách*, Sborník historický 25/1977, 45—87, a Pavel Preiss, *Boje s dvouhlavou saní. František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha 1981.

¹¹ Srov. k tomu zvláště Zdeněk Šimeček, *Výuka slovanských jazyků a slavistická studia v období českého národního obrození*, Slovanské historické studie 12/1979, 209 n.

Celkový rozvoj osvícenství v českých zemích lze rozdělit do tří etap. První etapu tvoří 40. až 60. léta 18. století, kdy nejvýznamnější skutečností je založení první osvicenské společnosti v českých zemích, olomoucké Societas incognitorum v roce 1746. Důležitým jevem je tu aktivní vystoupení piaristů proti jezuitům a jejich důraz na studium českých národních dějin, jehož iniciátorem byl zejména zakladatel českého osvicenského kritického dějezpytu Gelasius Dobner. Druhou, vrcholnou etapu českého osvícenství, tvoří 70. až 90. léta 18. století, kdy se konstituuje česká osvicenská historiografie a osvícenství se staví plně do služeb českého národního obrození. Je to také doba založení Soukromé české společnosti nauk v roce 1774 a doba nástupu k hlubšímu rozmachu exaktních věd, usměrňovaná v osvicenském duchu zejména Ignácem Bornem. Na český kulturní a vědecký rozvoj měla značný vliv kromě Sedmihradana Ignáce Borna a jeho stoupenců také německá pražská osvicenská skupina, řízená Karlem Heinrichem Seibtem a Franzem Stephanem Rautenstrauchem. Pominout nelze ani zahraniční německé podněty osvicenské v českém prostředí, zejména velký ohlas, jež tu měly názory Johanna Gottfrieda Herdra na poslání Slovanů v novodobých dějinách i na význam jejich lidové kultury, které měly zásadní význam pro rozvoj celého českého obrození. Velmi důležitá byla i zprostředkující úloha University Georga Augusta v Göttingen, kde to byl zvláště August Ludwig Schlözer, který svými vědeckými výsledky a postuláty výrazně ovlivnil rozvoj české osvicenské vědy. Schlözer měl zásadní vliv zvláště na Josefa Dobrovského a počátky české slavistiky.¹²

Bezprostřední vliv západoevropských osvícenství se projevuje v českých zemích jen zřídka. Kromě české aristokracie, jejíž někteří příslušníci žili určitou dobu v západoevropských zemích či měli bezprostřednější přístup k západoevropské kultuře (např. Filip Josef Kinský, Jan Nepomuk Mitrovský, Leopold Berchtold aj.) jím byli zasaženi i někteří představitelé české inteligence (Jan Josef Trnka ze Skřevic, Jiří Procházka aj.). Z francouzských osvícenců u nás nejvíce zapůsobili svými myšlenkami Voltaire, Rousseau, Helvétius a Montesquieu.

Rozmach národně orientované české osvicenské vědy 70. až 90. let 18. století (Dobner, Voigt, Procházka, Pelcl aj.) vrcholí v díle nejvýznamnějšího českého osvícence Josefa Dobrovského. Jestliže v počátcích této etapy můžeme hovořit o vědecké a kulturní symbióze česko-německé, v jejím průběhu se stále více vyhraňuje samostatný osvicenský program český jako úvodní část českého národního obrození. V návaznosti na vlastenecký obsah díla Bohuslava Balbína i v kontaktu se soudobou evropskou historiografií se rozvíjí moderní česká historiografie (Dobner, Pelcl aj.), dále také literární věda (Voight, Procházka) i jazykověda (Dobrovský, Durych). Zejména filologie zásluhou Josefa Dobrovského získává vysokou úroveň; Josef Dobrovský jako zakladatel vědecké slavistiky zvýšil prestiž české osvicenské vědy v ostatních slovanských zemích a dosáhl výrazného uznání i v Německu, v Uhrách aj.

¹² Z novější literatury k celé této problematice srov. např. Josef Haubelt, *Studie o Ignáci Bornovi*, Praha 1972; týž, *Dějepisectví Gelasia Dobnera*, Praha 1979; *Johann Gottfried Herder. Zu Herder-Rezeption in Ost- und Südosteuropa*, Berlin 1978; *Sborník k 150. výročí úmrtí Josefa Dobrovského*, Brno 1980 aj.

Třetí etapu rozvoje osvícenství v českých zemích tvoří pozdně osvícenská fáze od druhé poloviny 90. let 18. století do 20. let 19. století, kdy na jedné straně z osvícenských základů a na druhé straně jejich překonáváním krystalizuje již romantický národně uvědomělý program Josefa Jungmanna a jeho koncepce jazykové a kulturní obnovy českého národního hnutí jako základního předpokladu pro vývin politické fáze českého národního obrození, jež nastupuje po roce 1830. Jungmannovo pojetí se střetává s kritickým osvícenstvím Josefa Dobrovského, je to doba dozívání osvícenských snah v českém prostředí. Nejvýznamnějším pozdním osvícencem tohoto období se stává Bernard Bolzano, který se dostává do osvícenského reformního katolicismu až k pozici průkopníka utopicko-socialistických a radikálně demokratických snah v českých zemích. Bolzanovo smířlivé osvícenské pojetí národnostní otázky (usiloval o národnostní smír mezi Čechy a Němci) se však dostává do rozporu s vyhraněným národním českým programem Josefa Jungmanna a jeho okruhu, který představuje již druhou fázi českého národního obrození, kdy osvícenství je vystřídáno hnutím jazykové obnovy a kulturního institucionalismu ve smyslu jazykově kulturních potřeb novodobého českého národního hnutí¹³.

Závěrem lze říci, že obecný ideologický vliv osvícenství se postupně prosazuje v celém národním hnutí ve střední a jihovýchodní Evropě a vede v mnoha směrech k formování jeho pokrokových společenských východisek. Moderní nacionalita, rozvíjející se v dalších fázích národně obrození je mu zpravidla ještě cizí, ačkoli vztah mezi osvícenskou ideologií a počátky národně buržoazního povědomí je převážně vztahem příčinné posloupné souvislosti. Ze ztotožnění osvícenství s ideovými potřebami vznikajícího národního hnutí vyrůstá pak v epoše utváření novodobých buržoazních národů v procesu tzv. národního obrození novodobé národní hnutí. Jeho rozvoj si ve střední a jihovýchodní Evropě nelze představit bez osvícenství, jež tvoří počátek a původní základ celého tohoto procesu, který ovšem ve svém výsledku tento osvícenský základ přerůstá a vyúsťuje ve vznik novodobé národní společnosti.¹⁴

¹³ K Bolzanovi srov. nověji monografii Jaromíra Loužila, *Bernard Bolzano*, Praha 1978. K vztahu jungmannovců a Bolzana viz zejména Marie Pavlíková, *Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům*, Literární archiv 8—9/1973—1974, 79—102.

¹⁴ Viz Richard Pražák, *K typologické charakteristice národního obrození ve střední a jihovýchodní Evropě, Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Literatura — folklór — historie*. Praha 1978, 229—234. Viz též francouzsky v *Actes du VIIIe Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée I*, Budapest 1980, 433—437.

DIE FRÜHAUFKLÄRUNG IN DEN BÖHMISCHEN LÄNDERN IM VERLEICH ZU UNGARN UND DIE AUFKLÄRUNGSPHASE DER TSCHECHISCHEN NATIONALEN WIEDERGEURT

Die Frühaufklärung in den böhmischen Ländern und Ungarn und deren parallele und entscheidende Züge. Die führenden Persönlichkeiten, die in dem Prozess der Frühaufklärung in den beiden Ländern eine dominierende Rolle gespielt haben (Johann Amos Comenius, Jan Marek Marci von Kronland, Franz Anton Sporck, Miklós Bethlen, Ferenc Rákóczi II. u. a.). Die Bedeutung der patriotischen Tätigkeit des Kreises um Bohuslav Balbín in dem tschechischen Milieu für die weitere Entwicklung in der Zeit der Aufklärung.

Der Aufschwung der national orientierten tschechischen Aufklärungswissenschaft der 70-er bis 90-er Jahre des 18. Jahrhunderts (Dobner, Voigt, Procházka, Pelcl u. a.) gipfelt in dem Werk des bedeutendsten tschechischen Aufklärers Josef Dobrovský. Sprechen wir in den Anfängen dieser Etappe von einer Wissenschaftlichen und kulturellen tschechisch-deutschen Symbiose, so prägt sich in ihrem weiteren Verlauf mehr und mehr ein selbstständiges tschechisches Aufklärungsprogramm als Einleitungsphase der tschechischen nationalen Wiedergeburt aus. Aus Aufklärungsgrundlagen einerseits und durch ihre Überwindung andererseits kristallisiert sich bereits das romantische nationalbewußte Programm Josef Jungmanns und dessen Konzeption der sprachlichen und kulturellen Erneuerung der tschechischen nationalen Bewegung als grundlegender Voraussetzung für die Entfaltung der politischen Phase der tschechischen nationalen Wiedergeburt heraus, die nach 1830 einsetzt.